

## РЕАБІЛІТАЦІЯ МЕТАФІЗИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ В НЕОПРАГМАТИЗМІ

А.С. Синиця

Неопрагматизм як напрям аналітичної філософії виник у США в середині ХХ ст. завдяки інтелектуальному доробку У.В.О. Куайна. Специфіку цього філософського напрямку можна визначити як трансформацію ідей американського прагматизму в дусі Ч.С. Пірса до потреб сучасної аналітичної філософії, переорієнтацію прагматичного аналізу на дослідження лінгвофілософських питань. Таке поєднання виявилось можливим у зв'язку із наявністю низки спільних теоретичних положень у межах обох напрямів, сформованих щоправда абсолютно незалежно один від одного, як от: наголос на важливості практичного наслідку мовленнєвих актів у процесі аналізу значення, пріоритетність буденної мови на протигагу різного роду формалізованим мовам, а тому й відповідно заперечення універсальності мови науки, методологічний і концептуальний плюралізм тощо. Однак, незважаючи на використання логічних методів пізнання, властивих аналітичній методології, неопрагматизм відходить від попередньої традиції логічного позитивізму, що, як не дивно, призводить до відродження метафізичного теоретизування, якого намагалися уникнути Р. Карнап і його послідовники.

Відродження метафізики в аналітичній філософії постало як спроба аналітичного розгляду традиційних філософських питань метафізичного плану. Щоправда метафізична проблематика, на нашу думку, розумілася надто широко: як те, що лежить за межами виражальних засобів мови, як обґрунтування необхідності загальних понять, як звернення до тем, яких уникали представники логічного позитивізму, як розгляд первинних засад мови, її можливостей і відношення до

світу тощо. Зацікавлення метафізичною проблематикою вперше продемонстрував Куайн у своїх працях «Про те, що є» (1948) [5], «Дві догми емпіризму» (1951) [4], «Слово і об'єкт» (1960) [6].

Формування логіко-філософських поглядів Куайна відбувалося насамперед під впливом Дж. Дьюї, К.І. Льюїса та Карнапа. Від першого з них Куайн перейняв прагматичний підхід в аналізі теоретичних конструктів, від двох останніх — арсенал логічних засобів. Куайн був цілком переконаний у придатності сучасних йому логічних методів для вирішення семантичних, логічних і онтологічних філософських питань. Однак він не був настільки категоричним щодо місця метафізики в науці, як це мало місце у Карнапа, який виступив із різкою критикою метафізичних псевдосуджень і беззмстовних термінів, переконуючи, що «висловлювання, якщо воно взагалі про щось говорить, говорить про емпіричні факти» [3, с. 56], а всі метафізичні твердження, будучи відірваними від емпіричної реальності, є абсолютно беззмстовними. Причиною того, що Куайн не до кінця прийняв негативну позицію Карнапа щодо метафізики, була безумовно традиція американського прагматизму, що через Дьюї перейшла до Куайна від Пірса.

Прагматичне розуміння семантичного аспекту понять допускало досить цікавий висновок: якщо постановка і вирішення метафізичних питань принесе певну користь у межах наукової теорії, то це означатиме, що метафізику відкидати не слід. Куайн був переконаний, що межі логіки є ширшими за межі звичайної мови, що відкриває можливість для метафізики. Логіка — це ще й дослідження істини, а поняття істини виходить на рівень фактичної дійсності. Куайн критикує лінгвістичну теорію логічної істини, запропоновану Карнапом. Логічні істини не залежать від мови, оскільки вони залишаються істинами при всіх словникових підстановках. Як зауважує Куайн, «логічна теорія, незважаючи на її сильну залежність від обговорення мови, вже зорієнтована на світ, а не на мову, і це пов'язано з предикатом істини» [7, с. 176]. А отже, метафізика стає таким самим невід'ємним атрибутом теорії, як і емпіричні факти.

Куайн у статті «Про те, що є» зазначає, що ми можемо будувати наші уявлення про світ лише в межах деякої концептуальної схеми. На думку Куайна, існує два види концептуальних схем, які ми можемо використовувати у процесі проведення теоретичних і практичних досліджень — фізикалістська й феноменологічна. Перша з цих схем пояснює структуру об'єктів навколишньої дійсності через поєднання сукупності чуттєвих даних, що надходять від органів чуттів, тобто пов'язує

відповідні чуттєві події із простими об'єктами дійсності. З погляду феноменологічної концептуальної схеми такий підхід є певним спрощенням нашого досвіду, який є набагато складнішим утворенням, і в межах якого успішно функціонують такі поняття, як класи чи властивості, арифметичні числа тощо. Платонівська онтологія, що допускає існування всіх цих об'єктів у межах фізикалізму, не більше, ніж міф, аналогічним чином «з середини феноменологічної концептуальної схеми онтології фізичних об'єктів і математичних об'єктів являють собою міфи» [5, с. 340]. Куайн залишає відкритим питання про те, яка з цих схем є істинна і яка з них може краще пояснити ті процеси, що відбуваються в навколишній дійсності. Відповідь на запитання «Що існує?» для Куайна має місце у межах певної теорії: «Бути — означає бути значенням зв'язаної змінної». Зв'язані змінні — ті, що потрапляють під знак квантора — приймають значеннями об'єкти певної предметної області. Якщо дещо має значення в межах теорії, наприклад, абстрактні класи, ідеальні об'єкти, числа, то воно визнається таким, що існує в даній теорії.

Куайн чекає від змінних і квантифікації свідчення про те, що теорія визнає існуючим. Та кожна теоретична форма (логічні і дескриптивні знаки) може бути інтерпретована заново, достатньо лише підібрати новий універсум для квантифікованих змінних, змінити екстенціоналі імен і в такий спосіб отримати нову модель теорії. Відштовхуючись лише від теоретичної форми, неможливо сказати яка модель співвідноситься з реальною теорією. Такий підхід у науці визначається як онтологічна відносність і значною мірою підриває основні принципи реалізму в науковій теорії. Так, в неопрагматизмі Т. Рокмора висунуті міркування, що під впливом методології прагматизму аналітична філософія зблизилася з ідеалізмом, а реалізм як філософський принцип вичерпав свій потенціал. Рокмор переконує, що «ми ніколи не зможемо порівняти уявлення про незалежну реальність із самою незалежною реальністю» [9, с. 89]. Немає сенсу протиставляти реальність теорії, чи прагнути теорію вивести із реальності. Навпаки, реальність є не що інше, як продукт людської мови і наукової теорії.

Будь-яка теорія повинна прийняти існування таких сутностей, які містяться серед значень зв'язаних змінних квантифікованих висловлювань. Парадокс існування виникає, коли ми зміщуємо «значення» слова з «позначенням» предмета словом. Куайн доводить, що «концептуальна схема» мови визначає онтологічну структуру теорії і прагне експлікувати онтологічну проблематику мовою екстенціональної логіки. В межах коректно розробленого науковцями мовного карма-

су, що описує предметну дійсність, існування як субстанціональна, а не акцидентальна ознака предмета, вже включене у знак квантора. Наприклад, коли ми кажемо «Деякі лебеді, що є чорними, існують», «Усе, що має свою історію, існує в часі», то «існування» як таке вже є включеним у знаки кванторів «деякі», «усі» тощо.

Розвиваючи думку про критерії існування об'єктів, Куайн приходить до питання щодо неоднозначності розрізнення аналітичних і синтетичних істин, стверджуючи, що тривалий час підтримувані уявлення про їх дистинкцію є помилковими. Як зазначає Страуд «Куайн з самого початку був критично налаштованим щодо позитивістського розрізнення на „аналітичні“ і „синтетичні“ висловлювання, і, звичайно ж, щодо самої ідеї того, що існує дещо пізнаване а рiогi або повністю незалежне від нашого досвіду» [11, с. 169]. Подібного роду поділ на аналітичні істини, орієнтовані на значення термінів, а не фактів, і на синтетичні істини, орієнтовані на фактичні дані, на думку Куайна, є необгрунтованим.

Зі свого боку, він поглиблює розуміння аналітичних істин, розділяючи їх на два види: (1) логічні істини, істинність яких залежить не від змістової інтерпретації термінів, що до неї входять, а від їх логічної форми, що задана сама по собі, та (2) істини, для перевірки яких необхідно виявити синонімію термінів, що входять до складу відповідних суджень. Прикладом першого виду аналітичних суджень є, зокрема, таке: «Ніхто з неодружених чоловіків не одружений». При заміні термінів, які входять до складу цього судження, на інші, істинність його не зміниться, оскільки форма висловлювання збережеться, а істинність цього судження залежить лише від неї. Прикладом другого виду аналітичних суджень є таке: «Жоден холостяк не одружений». Синонімічна тотожність термінів «холостяк» і «неодружений» не є очевидною. В цьому контексті має місце принципова різниця між сигніфікатами (конотатами) і денотатами, оскільки часто різні поняття, позначаючи один і той же термін, мають різні смисли (наприклад, «Ранкова зірка» і «Вечірня зірка» у Г. Фреге, «Вальтер Скотт» і «автор Веверлея» у Б. Рассела).

Куайн переконаний, що дихотомію аналітичних і синтетичних істин можна відкинути і створити таку формалізовану мову, в межах якої цієї проблеми не буде. Дане міркування Куайна поділяє неопрагматист А. Пап. Коріння дистинкції аналітичного-синтетичного він вбачає в універсалістській інтерпретації «аналітичного», запропонованій І. Кантом. Аналіз кантівського поділу на аналітичні і синтетичні судження він здійснює через критику необхідних і випадкових суджень,

роблячи висновок, що «Кантівське визначення поняття аналітичного справедливо вважається відповідальним за наявне непорозуміння в цьому питанні, оскільки воно говорить про єдиноможливе визначення даного поняття» [8, с. 17]. Розрізнення аналітичних і синтетичних істин, доводить Пап, зовсім не можна вивести із дотичності суджень до емпірії чи до чистого досвіду. Відсутність чітких критеріїв розподілу аналітичного-синтетичного — це одна з підстав вказати на відсутність чіткого розподілу між фізичним та метафізичним.

Разом із цим твердженням (догмою емпіризму) Куайн та інші представники неопрагматизму піддають скепсису припущення щодо можливості переведення кожного осмисленого висловлювання у висловлювання про безпосередній досвід, критика якого відкриває значні можливості для метафізики. Не можна говорити про суто емпіричний зміст окремих висловлювань, так як вони постають у чуттєвому досвіді як єдине ціле. Будь-які наукові конструкції, на його думку, мають спільні точки дотику з досвідом лише на периферії, проте в межах певних концептуальних схем вони пов'язані принципами, фундаментальними для даної схеми. Критерії обґрунтування самої системи мають бути суто прагматичними, концептуальна схема в цілому має узгоджуватися з досвідом, а мова виступати як необхідний інструмент досвіду.

Беззмістовність радикального перекладу стосується не лише інших мов, але й виявляється у процесі спілкування рідною мовою. Адже інколи люди вживають слова, які нам зрозумілі, але не з таким значенням, яке ми зазвичай в них вкладаємо.

На думку Куайна, максимальне охоплення цілісного контексту мови дозволить виявити всі «аналітичні гіпотези» цієї мови, тобто можливі варіанти логічних структур поведінки (без розгляду змісту конкретних ситуацій, що визначають «стимульне значення») в певних ситуаціях. Користь від «аналітичних гіпотез» полягає у тому, що вони визначають спосіб світосприйняття, який є різним у носіїв різних мов. Наприклад, речення англійської мови «I am walking through the rain» ми перекладаємо як «Я йду під дощем», хоча і знаємо, що «through» означає «через». Просто ми маємо на увазі похід по землі під дощем, який падає нам на голову, а англійці мають на увазі іншу «аналітичну гіпотезу» — переміщення через дощ, який з'єднує між собою землю і небо (у них інша система відношень). Хоча усунути всі «аналітичні гіпотези» і досягти стану однозначності в перекладі неможливо.

Критика концепції Куайна стосувалася в основному того, що йому не вдалося елімінувати з наукової теорії метафізичні абстрактні сутності, оскільки навіть в його фізичному універсумі слід визнати

існування абстрактних класів. Дискусійною видалася й ідея зробити логіку новою онтологією.

Найвідоміший учень Куайна — Д. Девідсон, хоча й погоджувався з його тезою про відсутність єдиної мови, яка б була праструктурою для всіх інших мов, та з тезою про плюральність мов, але займає кардинально протилежну позицію щодо можливості достовірного перекладу з однієї мови іншою. Девідсон обґрунтовує тезу, що довести неможливість достовірного перекладу неможливо. Як аргумент він висуває твердження про те, що із відносності істини і світу щодо мови не можна вивести ні ствердження, ні заперечення неможливості перекладу з однієї мови на іншу. Девідсон зазначає, що потрібно створити теорію радикальної інтерпретації, яка б і дозволила цілком коректно здійснити переклад. У такій теорії інтерпретації ми повинні розуміти про що говорить наш співбесідник, а також уміти перевірити на істинність (верифікувати) кожне із його висловлювань. Релевантний процес інтерпретації висловлювання, на думку Девідсона, є «спільною справою лінгвіста, фізіолога і філософа» [2, с. 202-203], оскільки правильна інтерпретація деяких висловлювань носіїв мови можлива лише у процесі аналізу їх поведінки.

Ще один представник неопрагматизму — Р. Рорті докоряв системі Куайна за те, що в ній немає спільного знаменника між онтологічною і епістемологічною площинами, адже він пропонує різні онтології і різні підходи в їх вивченні. Окрім того, на думку Рорті, будуючи нову філософську систему «Куайн відкинув концептуально-емпіричну, аналітично-синтетичну і мовно-фактичну дистинкцію, проте не зумів відмовитися від дистинкції даного і постульованого» [10, с. 126]. Іншими словами, Куайн залишив стару філософську дистинкцію інтуїції і концепцій, не зробивши кроку вперед.

Однак тема метафізики, могутнього поштовху якій задав Куайн, привернула увагу багатьох сучасних аналітичних філософів, які щоправда змінили дещо ракурс досліджень, прагнучи включити метафізичну проблематику в контекст філософії свідомості. Як зазначав Д. Армстронг, «прояснення проблеми свідомості лише ставить нас вічна-віч перед більш глибокими проблемами. Такі поняття, як субстанція, причина, закон, простір і час, залишаються навіть більш темними після того, як ми дали пояснення просторовим і часовим феноменам свідомості в термінах цих понять. Фізикалістська теорія свідомості — лише пролегомени до фізикалістської метафізики» [1, с. 131].

Можливість метафізики відкриває і введене Ч. Тейлором поняття концептуальних мереж — певних ментальних структур, з допомогою

яких пізнавальний суб'єкт зафіксує чуттєвий досвід про себе і навколишній світ. На його думку, «чуттєві дані є неможливою сутністю» [12, с. 99]; чуттєвого досвіду в чистому вигляді отримати не можна, як не можна звести одні концептуальні мережі до інших. Тому й світи, про які говорили К. Птолемей, І. Ньютон і А. Ейнштейн, виходячи зі своїх концептуальних мереж, є різними. «Людське» бачення дійсності базоване на мові, культурі й історії, а не на даних фізикалістського досвіду. Таке положення можна визначити як метафізичний критерій верифікації чуттєвих даних, що апелює до прагматично орієнтованої «людської» діяльності.

Надалі тема метафізики активно обговорювалася в роботах Д. Девідсона «Метод істини в метафізиці» (1977), Б. Страуда «Аналітична філософія і метафізика» (1986), М. Даммита «Логічні основи метафізики» (1991), Г. Прайса «Карнап, Куайн і доля метафізики» (1997), М. Дж. Лоукса «Метафізика: сучасне читання» (2001) та ін. Окрім того, тема метафізики, інспірована Куайном, стала невід'ємною темою аналітичних досліджень у дескриптивній метафізиці П.Ф. Стросона, фізикалістській метафізиці Д. Армстронга, модальному реалізмі Д.К. Льюїса, «реалізмі з людським обличчям» Г. Патнема.

Таким чином, метафізична проблематика на сьогодні навпаки визнається такою, до якої ще потрібно підійти, попередньо провівши належний логіко-лінгвістичний аналіз наукової теорії. Як засвідчило наше дослідження, неопрагматичний підхід, започаткований Куайном у його концепціях онтологічної відносності, невизначеності перекладу, натуралізованої епістемології, сприяє більш ґрунтовному аналізу буденної мови, відкриваючи тим самим можливість для якісно нового вивчення й ключових питань метафізики, наукове перепрочитання яких, базуючись на результатах сучасних досліджень у галузях аналітичної філософії, нейролінгвістики, фізіології, теорії штучного інтелекту тощо, ще тільки належить зробити.

## Бібліографія

- [1] Армстронг Д.М. Материалистическая теория сознания (глава 17) // Аналитическая философия: Избранные тексты / Сост., вступ. статья и примечания А.Ф. Грязнова. — М.: Изд-во МГУ, 1993. — С. 121-131.
- [2] Дэвидсон Д. Радикальная интерпретация // Дэвидсон Д. Исследования истины и интерпретации. — М.: Практикс, 2003. — С. 182-

257.

- [3] *Карнап Р.* Опровержение метафизики логическим анализом языка // Путь в философию. Антология. — М.: ПЕР СЭ; СПб.: Университетская книга, 2001. — С. 42-61.
- [4] *Куайн У.В.О.* Две догмы эмпиризма // Куайн У.В.О. Слово и объект. — М.: Логос, Праксис, 2000. — С. 342-367.
- [5] *Куайн У.В.О.* О том, что есть // Куайн У.В.О. Слово и объект. — М.: Логос, Праксис, 2000. — С. 325-341.
- [6] *Куайн У.В.О.* Слово и объект // Куайн У.В.О. Слово и объект. — М.: Логос, Праксис, 2000. — С. 13-322.
- [7] *Куайн У.В.О.* Философия логики. — М.: Канон<sup>+</sup>, 2008.
- [8] *Пан А.* Семантика и необходимая истина. Исследование оснований аналитической философии. — М.: Идея-пресс, 2002.
- [9] *Рокмор Т.* Математика, фундаментализм и герменевтика // Вопросы философии. — 1997. — № 2. — С. 82-92.
- [10] *Рорти Р.* Философия и зеркало природы. — Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1997.
- [11] *Страуд Б.* Аналитическая философия и метафизика // Аналитическая философия: Избранные тексты / Сост., вступ. ст. и коммент. А.Ф. Грязнова. — М.: Изд-во МГУ, 1993. — С. 159-174.
- [12] *Taylor C.* Sense-data revisited // Perception and Identity. — New York: MacMillan Press, 1979. — P. 99-112.

*Надійшла до редакції 8 лютого 2012 р.*